

Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar

Elvan Altan ERGUT*

TÜRKİYE'DE Cumhuriyet dönemi mimarlığı üzerine yayınlanmış ilk eser, Celal Esad Arseven'in *Yeni Mimari* başlıklı 1931 tarihli çalışmasıdır.¹ Bu kitap, 1920'lerin ortalarından itibaren Batı ülkelerinde yayınlanmakta olan ve XX. yüzyılın değişen mimarlık anlayışı ile pratiğini tanıtmaya ve yaygınlaştırma hedefiyle gelişen literatürün Türkiye'deki örneğidir.² Dönemin mimarlığından örnekler veren bu çalışma, "Cumhuriyet'ten hemen sonra Türk mimarisine en doğru yolu göstermek"³ üzere, temel olarak ülkedeki mimarlık üretiminin takip etmesi için çağdaş mimarlık ilkelerini anlatmayı hedeflemiştir.

Yeni Mimari, mimarlığı, yayınlandığı erken Cumhuriyet döneminin "yenilenme" hedefleri çerçevesinde yorumlamaktadır. Aslında 1920'lerde "tüm Avrupa'da, *l'esprit nouveau, lo spirito nuovo, nieuwe bouwen, das neue Sachlichkeit*, ya da Yeni İşlevselcilik gibi terimlerde gördüğümüz gibi, 'yeni' kavramı, ilerici tasarım eleştirisinin kutsal kelimesi olmuştur".⁴ Türkiye'de de,

* Doç. Dr.; Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Lisansüstü Programı

1 Celal Esad, *Yeni Mimari*, İstanbul: Ağâh-Sabri Kitaphanesi, 1931. Bu konuda yazarın daha önce yayınladığı bir çalışması için bkz. Elvan Altan Ergut, "Celal Esad Arseven's History of Architecture between the Past and the Present", *Aesthetics Bridging Cultures. International Congress of Aesthetics*, Ankara: Sanart, 2007.

2 Bu literatür içinde sayılabilecek yayınlar şunlardır: Le Corbusier, *Vers Une Architecture*, 1923; Walter Gropius, *Internationale Architektur*, München, 1925; Adolf Behne, *Der Moderne Zweckbau*, Drei Masken Verlag, 1926; Bruno Taut, *Modern Architecture*, London: The Studio, 1929; Andre Lurçat, *Architecture*, Paris: Sans Pareil, 1929; H.-R. Hitchcock & P. Johnson, *The International Style*, Norton/MoMA, 1936; N. Pevsner, *Pioneers of Modern Movement from William Morris to Walter Gropius*, 1936.

3 "Arseven ... Cumhuriyet'ten hemen sonra Türk mimarisine en doğru yolu göstermek istemiş olan kimsedir." Bülent Özer, "Celal Esad Arseven", *Mimarlık*, 1969, c. 72, s. 21.

4 D. P. Doordan, *Twentieth Century Architecture*, Hong Kong: Harry N. Abrams Inc. Publishers, 2002, s. 13. Bletter, Adolf Behne'nin *Modern Functional Building* adlı kitabının yeniden basımına yazdığı önsözde, "yeni" kavramının, o zamanlar "yeni hareketle ilişkili olarak değişim ve gelişmeyi daha iyi açıklamak üzere" daha çok Almanlar tarafından tercih edildiğini yazar. R. H.

“devrimin mimarlığı”nı yaratma düşüncesi, değişim ve gelişmeyi açıklayan “yeni” ile bunların önünde engel oluşturduğu düşünülen “eski” arasında var olduğu kabul edilen ayrıma temellenmekteydi bu yıllarda; dolayısıyla, Arseven’in kitabını isimlendirdiği gibi, “yeni bir mimarlık” hedeflenmekteydi. Arseven’in kitabı, XX. yüzyılın ilk birkaç on yılında mimarlıkta yaşanan dönüşümleri Cumhuriyet’in getirdiği yeniliklerle ilişkilendirerek tanımlamakta ve bu yeni mimarlık ortamını olumlayarak tanıtmaktadır. Yeni yönetimin değiştirdikleriyle paralel bir şekilde yeni bir mimarlık anlayışının yayılmasını hedefleyen bu yaklaşımın, dönemin mimarlarının çoğunluğu tarafından da paylaşılmakta olduğunu, Türkiye’de o yıllarda yayınlanan tek mimarlık dergisi olan *Arkitekt*’teki yazılardan takip edebiliyoruz.⁵ Bu yaklaşımda, XX. yüzyılın başında gelişen “çağdaş ve modern” Batı/Avrupa mimarlığıyla ilişkilendirilen “yeni” kavramı, Cumhuriyet’in ilanı ile kurulan yeni yönetimin mimarlığını tanımlamak için kullanılmakta, böylece Cumhuriyet dönemi mimarlığı, ulus-devletin modernleşme süreci çerçevesi içinde tanımlanmaktaydı.

Erken Cumhuriyet döneminde yayınlanan *Yeni Mimarlık* ile güncel mimarlık dergilerinde yer alan sunuş ve makaleler gibi mimarlık pratiğine yön vermeyi hedefleyen yazılar, mimarlık eleştirisi olarak tanımlanabilecek metinlerdir. Yeni siyasi sistemin kuruluş yıllarının ardından ülkenin farklı toplumsal dinamiklerin etkisi altına girmeye başladığı 1960’lardan itibaren ve Cumhuriyet’in ellinci yılının tamamlanmasıyla 1970’lerde artarak, Cumhuriyet döneminde üretilen mimarlık, mimarlık eleştirisinin yanı sıra, tarihyazımı çalışmalarında da yer almaya başlar. Bülent Özer’in *Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme* ve Üstün Alsaç’ın *Türkiye’deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemi’ndeki Evrimi* başlıklı doktora çalışmaları, Somer Ural’ın “Türkiye’nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık, 1923-1960” başlıklı makalesi ile Metin Sözen ve Mete Tapan’ın *50 Yılın Türk Mimarisi* başlıklı yayınları, Cumhuriyet döneminde, bazen de geç Osmanlı dönemini de kapsayacak şekilde yüzyıl başından itibaren üretilen mimarlığı, bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren ve bu alandaki yazını şekillendiren öncü çalışmalardır.⁶

Bletter, “Introduction”, A. Behne, *Modern Functional Building*, Santa Monica, CA: Getty Research Institute, 1996, s. 3.

5 1931 yılında *Mimar* adıyla yayınlanmaya başlayan dergi, dil devrimi sonrasında ismini değiştirerek, 1935’ten itibaren *Arkitekt* adıyla 1980 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiş; 1940’lı yıllarda *Yapı*, *Eser* ve *Mimarlık* gibi diğer mesleki dergilerin yayına başlamasına kadar, Türkiye’nin tek mimarlık dergisi olarak yayınlanmıştır.

6 Bülent Özer, *Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme*, Doktora tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1964; “Mimarlığımız 1923-1950”, *Mimarlık*, 1964, no. 2, s.19-62; Metin Sözen ve Mete Tapan, *50 Yılın Türk Mimarisi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973; Somer Ural, “Türkiye’nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık, 1923-1960”, *Mimarlık*, 1974, c. 1-2, s. 5-51; Üstün Alsaç, *Türkiye’deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemi’ndeki Evrimi*, KTÜ Baskı Atölyesi, 1976. Dönem mimarlığını genel çerçevesi içinde inceleyen daha

Batı mimarlık tarihyazımı literatüründe de, erken XX. yüzyıl modern mimarlık üretimini değerlendiren çalışmaların özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde arttığı görülüyor.⁷ Benzer şekilde, Cumhuriyet dönemi mimarlığını tarihsel bir çalışma alanı olarak tanımlayan ilk nesil olarak adlandırabileceğimiz çalışmalar,⁸ Türkiye’de XX. yüzyıl mimarlığını oluşturan yapılarla bunları tasarlayan mimarlar hakkında bilgi üreterek, dönem mimarlığının belgelenmesinde önemli bir adımı gerçekleştirdiler.

Bu çalışmaların belgeledikleri mimarlık üretimini yorumlarken oluşturdukları anlatının, Arseven’in çalışmalarında örneklenen erken Cumhuriyet dönemi yazımının yorumunu sürdürerek, ulus-devletin modernleşme sürecini belirleyici bir çerçeve olarak aldığını görüyoruz. Bu anlatıda XX. yüzyılda Türkiye’de üretilen mimarlık, “Cumhuriyet mimarlığı”, “Türk mimarlığı” ya da “çağdaş ve modern mimarlık” olarak tanımlanmaktadır. “Cumhuriyet mimarlığı” kavramı, mimarlığı öncelikle yeni kurulan devletle ilişkilendirirken, “Türk mimarlığı” tanımı da, benzer şekilde, Cumhuriyet’in tanımladığı ulusla ilişkisi üzerinden anlamlandırır. “Çağdaş” ve “modern” tanımları da mimarlığı yine yeni yönetimle ilişkilendirerek anlamlandırır, ulus-devletin kurulmasıyla hızlanan yenilenme ve modernleşme süreci çerçevesinde yorumlar.

Bu tanımlayıcı kavramların gösterdiği gibi, Cumhuriyet dönemi mimarlığı tarihyazımının anlatularının temelini, mimarlığın, Cumhuriyet yönetimini ve bu yönetimin getirdiği dönüşümleri temsil ettiği görüşü oluşturmaktadır. Böylece mimarlık ürünleri, siyasal, iktisadi ve toplumsal bağlamın, yani ulus-devletin modernleşmesinin sembolleri olarak yorumlanırlar. Dönem mimarlığının tarihyazımının Cumhuriyet’in modernleşme sürecini tanımlayıcı olarak kabul eden yaklaşımı sonucunda, bu süreci en iyi temsil eden üretimin öncelikli olarak incelendiğini söyleyebiliriz.

sonraki dönemin yayınları için, bkz. Afife Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5 İstanbul: İletişim Yayınları, 1983; Renata Holod ve Ahmet Evin (der.), *Modern Turkish Architecture*, University of Pennsylvania Press, 1984; Afife Batur, *A Concise History: Architecture in Turkey during the 20th Century*, İstanbul: Chamber of Architects of Turkey, 2005.

7 Bu literatür içinde sayılabilecek yayımlar şunlardır: S. Giedion, *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*, Harvard University Press, 1941; B. Zevi, *Towards an Organic Architecture*, London: Faber & Faber, 1950; H.-R. Hitchcock, *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*, Penguin Books, 1958; L. Benevolo, *History of Modern Architecture*, London: Penguin Books, 1960; R. Banham, *Theory and Design in the First Machine Age*, Architectural Press, 1960.

8 Türkiye’de mimarlık tarihinin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması da 1960’lara tarihlenebilir. Bu dönemde İstanbul Teknik Üniversitesi ve Güzel Sanatlar Akademisi’nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) yürütülen lisansüstü çalışmalar, mimarlık tarihinin bir uzmanlık alanı olarak gelişmesinde etkili olmuştur. Bu uzmanlık çerçevesinde modern mimarlığın bir alt çalışma alanı olarak ortaya çıkışı da bu döneme denk gelmektedir. Türkiye’de mimarlık tarihi çalışmalarının kurumsal çerçevesinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. Elvan Altan Ergut ve Belgin Turan Özkaya, “Architectural History in Turkey”, *European Architectural History Network Newsletter*, 2009, c. 2. [http://www.eahn.org/newsletters/Newsletter_209_lowres.pdf]

Bu çerçevede, dönemin tarihyazımı içinde yeni devletin kuruluş yıllarına özel önem verildiği görülüyor. İnci Aslanoğlu'nun *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938* başlıklı önemli çalışmasının örneklediği gibi, Cumhuriyet'in ilk dönemini inceleyen çalışmalar bu yazında öne çıkmış, bu kurucu dönemin mimarlığı öncelikli olarak belgelenmeye çalışılmıştır.⁹ İncelenen yapıların sadece zamansal değil mekânsal bir sınırlaması da olduğu dikkat çekiyor: Cumhuriyet'in kurulmasıyla hızlanan modernleşme sürecine yapılan vurgu nedeniyle, genel olarak büyük kentlerdeki, özellikle de yeni yönetimle birlikte ilk önce ve en büyük değişimi yaşayan ve diğer bölgelere örnek oluşturması beklenen başkent Ankara'daki kent planlamasına ve mimarlığa çalışmalarda öncelik verilmektedir. Gönül Tankut'un *Bir Başkent'in İmarı* başlıklı kapsamlı çalışması da bu alanda öncü bir çalışmadır.¹⁰

Öncelikli çalışma alanı olarak Cumhuriyet'in ilk dönemlerine ve yeni başkent'in yapı çevresine odaklanarak sınırlanan literatür, incelediği yapı tiplerinde de çoğunlukla seçicidir: Daha çok büyük ölçekli kamu yapılarına, yani yönetimi temsil eden yapılara odaklandığını söyleyebileceğimiz mimarlık tarihyazımında, yönetim, eğitim-kültür, eğlence-dinlenme, ticaret, üretim, ulaşım vb. değişik işlevli ve tüm yerleşimlerde yaygın olarak görülen mütevazı uygulamaların ya da konutlardan kent ve köy planlarına değişik ölçekte gerçekleştirilmiş olan yerleşimlerin yeterince çalışılmadığını görüyoruz. En fazla bilinen ve çalışılan mimarlar da Cumhuriyet'in yine kamu yapılarını tasarlamış olan Sedat Hakkı Eldem ve Kemalettin Bey gibi mimarlardır.

İlk nesil çalışmaların son örneklerinden olan ve ilk önce İngilizce olarak basılarak bu mimarlığın yurt dışında tanıtılmasında da rol oynayan *Modern Turkish Architecture* [Modern Türk Mimarlığı]¹¹ başlıklı yayının da örneklediği gibi, XX. yüzyılda üretilen yapıları incelerken, bu üretimi, birbirini takip eden ve yapıların biçimsel/üslûpsal özelliklerine göre "ulusal" ya da "uluslararası" olarak isimlendirilerek ikilemler oluşturan dönemlere ayırmak, tarihyazımı literatüründe yaygın olarak kabul gören bir uygulamadır. Mimarlığı Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus-devlet kurma süreçlerinin biçimsel bir temsilcisi olarak kabul eden bu yaklaşım ise, tarihyazımı çalışmalarını üslûp analizlerinin sınırlı çerçevesine sokmaktadır.

9 "Erken Cumhuriyet dönemi" tanımını ilk kez kullanan Aslanoğlu ile Bozdoğan'ın çalışmaları bu konuda yol göstericidir. Bkz. İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1980; Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Washington University Press, 2001 [*Modernleşme ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimarlık Kültürü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002].

10 Ankara'nın başkent olma süreci ile ilgili önemli ve öncü bir çalışma için bkz. Gönül Tankut, *Bir Başkent'in İmarı*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993. Bu konuda güncel bir çalışma örneği olarak bkz. Tansı Şenyapılı (der.), *'Cumhuriyet'in 'Ankara'sı*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2006.

11 Renata Holod ve Ahmet Evin (der.), *Modern Turkish Architecture*, University of Pennsylvania Press, 1984.

Gözlenen bu tür sınırlamalar nedeniyle, Türkiye’de XX. yüzyılda üretilen mimarlığı belgelemeye ve yorumlamaya başlayarak bu çalışma alanının oluşmasında önemli rol oynayan ilk nesil tarihyazımı literatürünün, dönem mimarlığını gerçek çeşitliliği ve değişkenliğiyle sunmakta ve bu mimarlığın toplumsal süreçleri nasıl temsil ettiğinin yanı sıra, bu süreçlerin oluşumunda ne tür bir rol oynadığını tartışmakta zorlandığı söylenebilir. Varolan literatürü geliştirmek ve sınırlarını aşarak yeni yorumlara yol açmak ise, ancak bu literatürün başlattığı bilgi üretiminin arttırılmasıyla mümkündür.

XX. yüzyıl Türkiye mimarlığı üzerine çalışmalar, 1980’lerden itibaren, Cumhuriyet’in yetmiş beşinci yılının kutlanmasının da etkisiyle özellikle 1990’lı yıllarda hızla çoğalmıştır. Dönem mimarlığı, akademik ve mesleki kişi, kurum ve kuruluşların katkısıyla gerçekleştirilen yayınlar ve sergilerle gittikçe daha fazla belgelenmekte, bu çalışmaların en azından bir kısmına da sanal ortamda ulaşmak kolaylaştığından,¹² bu mimarlık hakkında üretilen bilgi daha yaygın bir şekilde paylaşılabilir.

Batı tarihyazımı literatüründe “modern mimarlık” hakkındaki çalışmaların 1970’li yıllardan itibaren daha eleştirel bir konumdan yürütüldüğü görülüyor.¹³ Benzer şekilde, Cumhuriyet dönemi mimarlığı üzerine çalışmalar çoğaldıkça, varolan tarihyazımı literatürünün tanımlarını eleştirel bir bakışla değerlendirmeyi ve sınırlarını aşabilmeyi hedefleyen bilgi birikiminin hızla oluşmakta olduğu gözlenmektedir. Kentsel veya kırsal yerleşimleri ya da yapı üretim süreçlerini incelemeyi tercih eden güncel çalışmalar, tek yapı çalışmanın getirdiği sınırları aşmaya çalışıyorlar.¹⁴ Yabancı mimarlardan memur-

12 ‘Arkiv’ Arkitera Mimarlık Arşivi (<http://arkiv.arkitera.com>) ve Yapı-Endüstri Merkezi tarafından kurulan ‘Mimarlık Müzesi’nde (<http://www.archmuseum.org>) yer alan *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı* sanal sergisi bu alanın şu andaki en geniş ölçekli örnekleridir.

13 Bu literatürde, XX. yüzyıl mimarlığının artan sayıda detaylı çalışmalara konu olduğunu görüyoruz. Geç dönem literatürü içinde “modern mimarlık” hakkında genel değerlendirmeler sunan çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Manfredo Tafuri & Francesca Dal Co, *Modern Architecture*, New York: Abrams, 1976; Kenneth Frampton, *Modern Architecture, A Critical History*, Oxford University Press, 1980; W. J. R. Curtis, *Modern Architecture since 1900*, Phaidon, 1982; Alan Colquhoun, *Modern Architecture*, Oxford University Press, 2002; Dennis Dorland, *Twentieth-Century Architecture*, Laurence King Publishing, 2002.

14 Kamu yapısı yanında konutu öne çıkararak ve yapı üretimini geniş yerleşim ölçeği içinde değerlendirerek önemli bilgi artışı sağlayan ve yeni yorum getirebilen örnekler olarak, bkz. Ali Cengizkan, *Discursive Formations in Turkish Residential Architecture.1948-1962*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2000; Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları, 2004; Ali Cengizkan, *Fabrikada Barınmak*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları, 2009; Uğur Tanyeli, *İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak*, İstanbul: Akın Nalça Yayınları, 2004; Esra Akcan, *Modernity in Translation: Early Twentieth-Century German-Turkish Exchanges in Land Settlement and Residential Culture*, Doktora tezi, New York: Columbia University, 2005 [Çeviride *Modern Olan. Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009]. Neşe Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık* (İletişim Yayınları, 1999), bir kamu yapısı tipolojisinin Türkiye genelinde değişen uygulama-

mimarlar ve müteahhitlere, azınlık mensubu mimarlardan kadın mimarlara kadar geniş bir çerçevede hakkında bilgi edinilen mimarların sayısı da artmaktadır.¹⁵ Öte yandan, mekânsal sınırlamaların da zorlandığını, Ankara'nın yanı sıra özellikle İstanbul ve İzmir'in çalışılmaya başlandığını, mekânsal olarak tüm ülkeye yayılan çalışmaların da yavaş yavaş başladığını görüyoruz.¹⁶ Aynı şekilde zamansal sınırların da aşıldığını, Cumhuriyet'in ilk

larını karşılaştırma olanağı sağladığı için önemli bir diğer çalışmadır. Benzer şekilde, tren istasyonları, kız enstitüleri, köy enstitüleri, numune köyler, fabrikalar, köprüler gibi değişik yapı tipolojilerini inceleyen tez çalışmaları da son yıllarda artıyor. Bunların yanı sıra, Yıldız Sey, *Türkiye Çimento Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005), örneğin, XX. yüzyıl Türkiye mimarlığının tek yapı tasarımından uzaklaşıp yapı üretimi teknolojisinin dönüşümü üzerinden anlaşılması yolunda önemli katkı sağlayan bir çalışma olarak dikkat çekiyor. Çetin Ünalın, *Cumhuriyet Mimarlığının Kuruluşu ve Kurumlaşması Sürecinde Türk Mimarlar Cemiyeti'nden Mimarlar Derneği 1927'ye* (Ankara: Mimarlar Derneği 1927'ye), 2002, dönem mimarlığına meslekleşme perspektifinden bakarak üretim sürecine odaklanıyor ve sadece tek yapı tasarımını incelemenin getirdiği sınırları aşmaya yardımcı oluyor.

15 Sedat Hakkı Eldem üzerine birçok akademik ve mesleki yayın yapılmıştır. Bkz. Sibel Bozdoğan, Süha Özkan ve Engin Yenil, *Sedad Eldem: An Architect in Turkey*, Concept Media Ltd, 1990. 2008'de Eldem'in "yüzüncü doğum yılı etkinlikleri" kapsamında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyum ve *Kendi Bakışıyla Sedat Hakkı Eldem ve Mimarlığı* sergisi ile Osmanlı Bankası Müzesi'nde düzenlenen iki sergi (Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*, 2008; Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2009) mimar hakkında tamamlanan güncel çalışmalardır. Mimarlar Odaklanan ve son dönemde sayısı artan tarih çalışmalarına örnek olarak, bkz. Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1997; Aydan Balamir'in küratörlüğünde 2001 yılında düzenlenen *Tarihin Dönüm Noktalarında Bir Mimar: Clemens Holzmeister* sergisi; Afife Batur, *M. Vedat Tek, Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003; Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000*, İstanbul: Garanti Galeri, 2007; Uğur Tanyeli ve Atilla Yücel, *Turgut Cansever: Düşünce Adamı ve Mimar*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2007; Hasan Kuruyazıcı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoglu*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2008; Afife Batur, *Emin Onat, Kurucu ve Mimar*, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 2009. Bu konuda Mimarlar Odası'nın "Anma Programı" çerçevesinde gerçekleştirilen sergi, toplantı ve yayın çalışmaları ile "Mimarlar Odası'na/Mimarlığa Emek Verenler Dizisi" üst başlığıyla basılan yayınlar (Ç. Birkan ve G. Birkan (der.), *Somer Ural, Mimarlar Odası'na Emek Verenler Dizisi - I*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, 2004; Ç. Birkan (der.), *Selçuk Batur için Mimarlık Yazıları, Mimarlar Odası'na Emek Verenler Dizisi - II*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, 2005; N. M. Cengizkan (der.), *Haluk Baysal, Melih Birsal, Mimarlığa Emek Verenler Dizisi - III*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, 2007) da önemli katkı sağlamaktadır. Mimarları değişik kimliklerine atıfla inceleyen bazı çalışmalar için, bkz. B. Nicolai, *Moderne und Exil: Deutschsprachige Architekten in der Türkei*, Berlin: Verlag für Bauwesen, 1998; Gürhan Tümer, *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Mimar Sorunu, 1920'lerden 1950'lere*, İzmir: Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 1998; *Mimarlık ve Kadın Kimliği*, Boyut Yayınları, 2002; Neslihan Dostoğlu (der.), *Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Mimarlık*, Ankara: Mimarlar Odası Yayını, 2005.

16 İstanbul kentine odaklanan artan sayıdaki çalışmalara örnek olarak bkz. Uğur Tanyeli, *İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak*, İstanbul: Akın Nalça Yayınları, 2004; İpek Akpınar, *The Rebuilding of İstanbul after the Plan of Henri Prost, 1937-1960*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Londra: University College London, 2003. Türkiye genelinde XX. yüz-

dönemlerinin yanı sıra, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin mimarlığının da çalışılmaya başlandığını izliyoruz. Bu çalışmalar, Cumhuriyet'in kuruluş dönemin öncesinde ve sonrasında yaşanan deneyim ve süreçleri de göz önünde bulundurarak, tüm dönüşümleri karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yorumlamanın gerekliliğini hatırlatıyorlar.¹⁷ Güncel çalışmalarda öncelikle biçimsel analize dayanan

yılda üretilen mimarlığın belgelenmesi ve korunması yolunda önemli bir adım ise, ilgi alanını modern mimarlık ürünleri olarak tanımlayan uluslararası kuruluş DOCOMOMO (Document and Conservation of Modern Movement)'nin Türkiye Ulusal Çalışma Grubu'nun 2002 yılında kurulmasıyla atılmış oldu. DOCOMOMO_Türkiye, yapmakta olduğu envanter çalışmaları yanı sıra 2004 yılından beri her sene başka bir şehirde gerçekleştirdiği "Modernizmin Yerel Açılımları" başlıklı poster sunuşları ile de hem dönem mimarlığına ilginin artmasına hem de yeni belge ve bilgi üretilmesine katkı sağlamaya çalışıyor. Dönem mimarlığının belgelenmesi konusunda Mimarlar Odası'nın merkez ve şubelerinin son yıllarda artan faaliyetleri de önemli katkı sağlıyor. Ankara Şubesi'nin "Bina Kimlikleri" çalışması sonucunda Cumhuriyet döneminin ilk 50 yılında kentte üretilen mimarlık ile ilgili sergiler düzenlendi; çalışmanın kataloğu da yayımlandı. Benzer şekilde, İzmir, İstanbul ve Adana şubeleri de "kent mimarlık rehberleri" hazırladılar. XX. yüzyıl mimarlığının tarihyazımına temel oluşturan belgeleme çalışmaları olan bu girişimler, diğer kentler için örnek teşkil ediyor. Mimarlar Odası'nın başlattığı "Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Mirasının Belgelenmesi, Korunması ve Değerlendirilmesi Projesi" XX. yüzyıl mirasının belgelenmesi için önemli katkı sağlayacak bir diğer girişimdir.

- 17 Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine odaklanan öncü çalışmalar olarak, bkz. Yıldırım Yavuz ve Süha Özkan, "Final Years of the Ottoman Empire", Renata Holod ve Ahmet Evin (der.), *Modern Turkish Architecture*, University of Pennsylvania Press, 1984; İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşümler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1985, c. 4; Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1985, c. 4; Zeynep Çelik, *The Remaking of İstanbul*, Seattle and London: University of Washington Press, 1986. Bu alandaki güncel çalışmalar için, bkz. Bülent Tanju, *1908-1946 Türkiye Mimarlığı'nın Kavramsal Çerçevesi*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1999; Ahmet Ersoy, *On the Sources of the 'Ottoman Renaissance': Architectural Revival and its Discourse during the Abdülaziz Era (1861-76)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 2000; Alev Erkmen, *Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006; Bülent Tanju, *Tereddüd ve Tekerrür, Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler, 1873-1960*, İstanbul: Akın Nalça Kitaplığı, 2007; Gökşun Akyürek, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Dönemi Osmanlı Mimarlığı*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminin sonrasına odaklanan öncü çalışmalar olarak bkz. Enis Kortan, *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1950-60*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1971; *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1960-70*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1974; *1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 1997. Bu konudaki güncel çalışmalara örnek olarak, bkz. Ela Kaçel, *Intellectualism and Consumerism: Ideologies, Practices and Criticisms of Common Sense Modernism in Postwar Turkey*, Yayınlanmamış Doktora tezi, New York: Cornell University, 2008; F. Özorhon, *Mimarlıkta Özgünlük Arayışları: 1950-60 Arası Türkiye Modernliği*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2008; Bilge İmamoğlu ve Elvan Altan Ergut, "Mimarlık Tarihi Araştırma Stüdyosu' Çalışmasının Düşündürdükleri: Ankara'da Mimarlık, 1950-1980", *Mimarlık*, 2007, c. 337, s. 56-59.

Çağdaş döneme odaklanarak 1980 sonrasında mimarlık üretimini inceleyen bir çalışma örneği olarak ise bkz. Tansel Korkmaz (der.), *Architecture in Turkey around 2000: Issues in Discourse and Practice*, İstanbul: Chamber of Architects of Turkey, 2005.

üslûp vurgusunun da önemini kaybettiği, “ulusal” ve “uluslararası” üslûp tanımlarının -hâlâ kabul görüyor olsa da- yeni çalışmalarda baskın şekilde tanımlayıcı olmadıkları söylenebilir.

“Ulusal/uluslararası” ve benzeri ikilemlere dayalı olarak yaratılan kurgu, aslında Türkiye’de XX. yüzyılda üretilen mimarlığı inceleyen tarihçilerin bu üretimi nasıl anlattıkları, nasıl tanımlayıp yorumladıkları hakkında bize bilgi veriyor. “Ulusal-geleneksel” yaklaşımla “uluslararasılık-çağdaşlık-modernlik” arayışının birlikteliğinden doğan gerilim, Türkiye’de uzun zamandır kültürel üretimin hâkim söylemini oluşturmaktadır. Cumhuriyet dönemi mimarlığının yorumlanması ve tarihinin yazılmasında genelgeçer olarak hâkim olan söylemin de, ikilemler arasında kısıtlanan bu kimlik tartışmaları üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Oysa mimarlık üretimi, ikilemlerin bir tarafında değil, arasında ya da ötesinde yer alır; zaman ve mekânın koşullarına göre, ikilemlerin her iki tarafından da etkiler taşır. Bu yüzden, mimarlığı gerçek çoğulluğu içinde kavramayı hedefleyen çalışmalar, ikilemlerle belirlenen sınırları aşarak, mimarlık üretiminin toplumsal süreçlerdeki etkin ve çok boyutlu rolünü yorumlamayı hedefliyorlar.

Mimarlık tarihyazımında gelişmekte olan bu kapsayıcı bakış açısının, disiplinlerarası yaklaşımın yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamasıyla güçlendiğini gözlüyoruz. Mimarlık üretimini yapılar odaklanarak tanımlamak yerine, toplumsal süreçlere yerleştirerek yorumlayan güncel tarihyazımı, mimarlığı kültürel tarih, görsel kültür ya da mekân araştırmaları kapsamında çalışıyor. Bu yaklaşım sonucunda, mimarlık tarihinin çalışma çerçevesi de genişliyor: Sıradan yapılardan kentsel biçimlere yapı çevrenin tüm üretimi bütüncül şekilde kapsanmaya çalışılırken, yeni dönemsel ve coğrafi çalışma alanları belirleniyor. Artık sadece mimarlık ürününü değil, o ürünün özgün üretim ve tüketim koşul ve süreçlerinde nasıl ve neden tasarlanıp inşa edildiğini çalışıyor mimarlık tarihçileri.¹⁸ Tarihyazımında yaygınlaşan yeni bakış açısının sadece kapsayıcı değil çoğulcu da olduğunu vurgulamak gerekli. Bu yaklaşım, genel geçer tanımların sınırlarının dışında kaldığı için görmezden gelinen “öteki” üretimleri gün yüzüne çıkarmayı hedefliyor. Cumhuriyet dönemi çalışmalarında da bu yeni açılımların var olan literatürün genelgeçer tanımlarını tartışmak ve sınırlarını aşabilmek için olanaklar sunduğunu, kapsayıcı ve çoğulcu bakış açısıyla geliştirilen son dönem çalışmalarının arttığını görüyoruz.¹⁹ Bu çalışmalar, Cumhuriyet dönemi mimarlığının çok yönlü üreti-

18 Geleneksel ve güncel mimarlık tarihyazımı yaklaşım ve uygulamalarına eleştirel bir çerçeve sunan bir çalışma için bkz. Dana Arnold, Elvan Altan Ergut ve Belgin Turan Özkaya (der.), *Rethinking Architectural Historiography*, London and New York: Routledge, 2006.

19 Yazarm Cumhuriyet dönemi mimarlığı tarihyazımı üzerine bu yazıya da temel oluşturan değerlendirmeleri için bkz. Elvan Altan Ergut, “Mimarlık Tarihyazımı Üzerine Düşünceler: Türkiye Çağdaş Mimarlığının Önde Gelen 20 Eseri”, *Mimarlık*, 2003, c. 312; Elvan Altan Ergut,

mini yorumlamakta etkili olduğu gibi, bu yerel üretimin diğer yerlerin mimarlıklarıyla bir arada düşünülmesini ve - Edward Said'in önerdiği gibi - "çakışan, örtüşen ve iç içe geçen deneyimler" in karşılaştırmalı tarihsel analizinin yapılmasını gerekli görmek ve mümkün kılmaktadır. XX. yüzyıl Türkiye mimarlığının değerlendirilmesinde önemli olanaklar sunan bu açılımların gerçekleşebilmesi içinse, bilinmesi, tartışılması ve korunması hâlâ yaygın bir şekilde gerekli görülmeyen bu dönem mimarlığı hakkındaki literatürün bilgi üretiminin artarak sürdürülmesi gereklidir.

Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar

Elvan ALTAN ERGUT

Özet

Türkiye'de XX. yüzyılda üretilen mimarlık, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının ardından ülkenin farklı toplumsal dinamiklerin etkisi altına girmeye başladığı 1960'lardan itibaren tarihyazımı çalışmalarında yer almaya başlar. Bu öncü çalışmaların belgedikleri mimarlık üretimini yorumlarken oluşturdukları anlatının, ulus-devletin oluşumunu belirleyici bir çerçeve olarak aldığı ve mimarlık üretimini bu oluşumla hızlanan yenilenme ve modernleşme süreciyle ilişkilendirerek yorumladığını görüyoruz. Bu yazı, bu ilk nesil mimarlık tarihyazımı çalışmalarının yaptığı tanımları ve getirdiği sınırları incelemeye çalışmaktadır. XX. yüzyıl Türkiye mimarlığı üzerine çalışmaların 1980'lerden itibaren artmasıyla, varolan tarihyazımı literatürünün tanımlarını eleştirel bir bakışla değerlendirmeyi ve sınırlarını aşabilmeyi hedefleyen bilgi birikiminin hızla oluşmakta olduğu gözlenmektedir. Bu yazı, yeni çalışmaların sağladığı olanakların gerçekleşebilmesi için, bilinmesi ve korunması hâlâ yaygın bir şekilde gerekli görülmeyen bu dönem mimarlığı hakkındaki literatürün bilgi üretiminin artarak sürdürülmesi gereğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Mimarlığı, Ulus-devlet, XX. Yüzyıl, Modern, Ulusal, Uluslararası

"Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Tarihi Yazımı", *Türkiye'de Tasarım Tarihi ve Söylemi*, İzmir: Ekonomi Üniversitesi, 2006; Elvan Altan Ergut, "Cumhuriyet'in Mekânları / Zamanları / İnsanları": Mimarlık Tarihyazımını Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet'in Mekânları / Zamanları / İnsanları*, Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu (der.), Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Dipnot Yayınları, 2010.

Architecture of the Republican Era: Definitions, Limitations and Possibilities

Elvan ALTAN ERGUT

Abstract

History of the architectural production in the XXth century Turkey began to be written in the 1960s, when new social dynamics affected the country following the early years of the Republic. These pioneering works interpreted the Republican architectural production within the frame of the nation-state formation, and with reference to its modernization process. This article examines the definitions offered by the first generational works of historiography on the Republican architecture, and discusses the limitations that they have brought about. The definitions of conventional historiography have been criticized since the 1980s by an increasing number of studies on architecture in Turkey during the XXth century. Contemporary studies have begun to reveal new information that aim to reach beyond the limits of the earlier historiography. In order to realize the possibilities presented by these new works, this article emphasizes the need to produce more information on the architecture of the period, which is still not widely acknowledged as worthy of study, and conservation.

Keywords: Republican Architecture, Nation-state, XXth Century, Modern, National, International